

8. Женщины мира в борьбе за социальный прогресс. – М.: Мысль, 1972.
9. Роцин С. Занятость женщин в переходной экономике России / С. Роцин. – М.: Изд. фирма «ТЭИС», 1996.
10. Законодательные акты о труде. – К.: Политиздат Украины, 1976.
11. Известия УП НКГ. – 1925. – № 20.
12. Известия УП НКГ. – 1925. – № 45.
13. Трофименко Л. Феномен жіночого політичного лідерства в Україні / Л.Трофименко. – Автореферат: Одеса. – 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/17975.html>.
14. Известия ЦИК. – 1926. – № 135
15. Известия УП НКГ. – 1923. – №11/35.
16. Известия УП НКГ. – 1923. – № 15 – 16.
17. Известия НКГ СССР. – 1926. – № 1.
18. Известия НКГ СССР. – 1925. – № 37-38.
19. Шарова Т. П. Вовлечение женщин в восстановление промышленности (1921–1925): опыт Компартии Украины: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История КПСС» / Т. П. Шарова. – Одесса, 1990.

В.А. Ильных

ХЛЕБНЫЙ РЫНОК УКРАИНСКОЙ ССР В 1924/25 Г.: КОНЪЮНКТУРА И ПОЛИТИКА

Проаналізовано кон'юнктурні особливості заготівельного хлібного ринку Української РСР у 1924/25 р. Виявлено етапи і тенденції політики радянської держави щодо його регулювання.

Ключові слова: неп, хлібозаготівлі, ринок, кон'юнктура, державне регулювання, селянство.

The article analyses the peculiarities of the situation on the procurement of grain market of the Ukrainian SSR in 1924/25. Identifies the stages and tendencies of the policy of the Soviet state for its regulation.

Key words: NEP, grain reserves, market conditions, government regulation, the peasantry.

Исследование рассматриваемой проблемы имеет важное научно-теоретическое значение. Хлебный рынок являлся и центральным звеном реформирования экономических отношений, и основной сферой столкновения интересов господствующего в стране режима и крестьянства. Он представлял собой ту совокупность экономических и политических отношений, в которой в максимально возможной степени заложены сущность, содержание и основные противоречия нэпа. Практическая значимость анализа связана с необходимостью выявления и использования исторического опыта регулирования сельскохозяйственного рынка в современных условиях.

Объектом исследования в настоящей работе выступают заготовительный рынок хлебопродуктов Украинской ССР, составлявший территориальную часть общесоюзного рынка. Предметом анализа являются конъюнктура хлебного рынка республики в 1924/25 г. и политика его государственного регулирования.

В советской историографии основное внимание уделялось освещению хлебозаготовок в начале и конце 1920-х гг. В постсоветский период исследователи стали больше внимания уделять хлебному рынку середины десятилетия. Однако особенности отдельных хлебозаготовительных кампаний и их региональная

специфика все еще остаются недостаточно изученными. Автор статьи ставит целью исследовать особенности хлебного рынка УССР в 1924/25 г.

В 1922/23 – 1923/24 гг. хлебооборот в СССР строился на принципах «двухэтажной» экономики. Сохранялись остатки мобилизационной системы: часть продукции отчуждалась у производителей безвозмездно и распределялась в централизованном порядке. Вместе с тем значительные и все более возрастающие (из-за сокращения как абсолютных, так и относительных размеров натурального налога) объемы зерна закупались у крестьян на рынке. Регулирование заготовительного рынка в этот период осуществлялось экономическими методами. Закупочные цены формировались преимущественно по рыночным законам. Административные ограничения деятельности частного практически отсутствовали. Столь либеральное отношение к хлебному рынку со стороны советского руководства было следствием выгодного для государства низкого уровня закупочных цен, которые установились в связи с относительно высокими урожаями, неразвитым в силу обнищания населения спросом и давлением на рынок значительных объемов фактически бесплатного для государства продналогового зерна.

В 1923/24 г. коммерческие закупки плановых государственных и кооперативных организаций в СССР составили 325,1 млн пуд. На территории Украинской ССР было приобретено 120,2 млн пуд. (37%) [1, 2]. Подготовка к хлебозаготовительной кампании 1924/25 г. началась в условиях продолжающегося восстановления зернового производства. Увеличение размеров посевных площадей позволяло ожидать, что осенью может быть собран неплохой урожай. Государство планировало увеличить размеры централизованных хлебозаготовок. Регулирование хлебного рынка должно было осуществляться экономическими («нэповскими») методами.

Однако в середине лета конъюнктура рынка коренным образом изменилась. Засуха привела к неурожаю в ряде зернопроизводящих регионов европейской части СССР, включая Восточную Украину. Неурожай 1924 г. был менее значителен, чем в 1921 г. Тем не менее призраком великого голода зимы 1921/22 г. не был забыт и вызвал панику в засушливых районах. Началась массовая скупка зерна и муки крестьянами. Вывоз хлеба из деревни на рынки практически прекратился. Хлебные цены в июне сделали резкий скачок вверх. На территории Украинской ССР стоимость пуда пшеницы за месяц увеличилась с 1 р. 19 к. до 1 р. 46 к., пуда ржи – с 78 коп. до 1 р. 1 к. [2, 218–220]. Рост цен в неурожайных районах мог вызвать цепную реакцию на остальной территории страны и подорвать финансовую стабильность. В этих условиях государство было вынуждено выделить из своих запасов значительные партии зерна и муки и реализовать их в неурожайных районах по ценам более низким, чем рыночные.

Ажиотажный спрос был сбит, цены стабилизировались и начали снижаться. Однако угроза их неконтролируемого роста осталась. Для предотвращения подобного развития событий советское руководство обязало государственных и кооперативных заготовителей снизить закупочные цены до устанавливаемых центральными

регулюючими органами максимальних пределов (лімітов). Вище цих цін вести закупки заборонялось. На частних хліботорговців ліміти не розпространялись. По мнению керівників совєтської економіки, можливості приватників були обмежені.

Введені в початку серпня ліміти були відносно високими, що було пов'язано з необхідністю швидкого постачання районів, постраждалих від засухи, насінням озимих культур. Низька ціна могла перешкодити закупкам насіння зерна. В результаті країна вступила в хлібну кампанію з високими закупочними цінами. Стабільне перевищення попиту над пропозицією могло викликати їх подальший ріст, який створював реальну загрозу збалансованості держбюджету, стабільності червоної, зниження рівня життя мешканців. В той же час натуральний податок з січня 1924 г. був скасований, і держава втратила можливість реалізації на ринку отриманого по податку дешевого хліба.

Виходячи з цього було прийнято рішення значно знизити хлібні ціни. Розпорядженням Наркомата внутрішньої торгівлі СРСР від 29 серпня 1924 г. на території всієї країни ліміти закупочних цін на зерно були різко зменшені. На території України максимальний ліміт на пшеницю знизився з 1 р. 40 к. до 1 р. 15 к., а в середині вересня – до 90 коп. за пуд, на жито – з 80 до 70 коп., а потім до 60 коп. [3, 5; 4, 24]. Введення низьких лімітів привело до скорочення загального рівня хлібних цін, що практично паралізувало централізовані закупки. В вересні 1924 г. їх обсяг в Українській ССР зменшився порівняно з серпнем на третину [1, 5]. Крестьяне намагалися продати свою продукцію приватникам, які пропонували за неї порівняльно невисокі, але все-таки перевищуючі лімітний рівень цін. Кількість з'явившихся в початку кампанії 1924/25 г. приватних торговців, розміри їх капіталу і обсяги операцій значно перевищували очікуваний рівень. Це було пов'язано з тим, що приватний капітал в 1923 г. з допомогою різноманітних адміністративних і економічних заходів почав витіснятися з багатьох сфер товарообороту, а яких-либо серйозних обмежень його діяльності на хлібному ринку поки не існувало. Крім того, підвищений попит на хліб в споживаючих і неурожайних регіонах створював приватнику можливість отримати значну прибуль. Базою для діяльності приватного капіталу на українському ринку були товарні мельниці. Приватникам в республіці належало до 50% виробничих потужностей мукомольної промисловості [5, 4]. Використовуючи значну різницю між закупочними цінами на зерно і продажними цінами на муку, приватні підприємці перемальовували зерно на власних мельницях, переправляли в споживаючі райони України і Росії і продавали втридорога. В початку осені приватники отримували до 80% зерна, вивозимого на ринок республіки [6, 65].

Не маючи можливості боротися з приватним капіталом економічними способами, держава переходить до адміністративних методів його обмеження. В кінці вересня вводиться заборона на

видачу Госбанком кредитів під хліб приватним особам, а Наркомат шляхом повідомлення отримує завдання встановити на залізничній дорозі таку черговість погрузки хлібопродуктів, яка забезпечувала б швидшому просуванню державного і кооперативного хліба в ущерб приватному [7, 79]. Влада України пошла ще далі. На території республіки в жовтні було введено примусове вилучення по фіксованим державним цінам 40% муки, виробленої на приватних підприємствах [5, 4].

Вилучення приватників з ринку мало лише тимчасовий ефект. В жовтні централізовані закупки зросли на 24%. Однак уже в кінці осені закупки основних заготівельних організацій почали зменшуватися, склавши в листопаді і грудні 1924 г. відповідно 80 і 76% від рівня жовтня того ж року [1, 5]. Недовольні низькими закупочними цінами українські селяни, і зокрема середняки і заможні (біднота в цей час майже всім своїм зерном уже реалізувала), значно скоротили продаж хліба. Обсяг централізованого закупа впав і в інших регіонах СРСР. Все це відобразилося на постачанні міст, відчуваючи гострий дефіцит муки. Приватник, який міг компенсувати дефіцит, був фактично вилучений з міжрайонного хлібообороту. Попередив дефіцит хлібопродуктів привело до зростання продажних і ринкових закупочних цін. 1 жовтня 1924 г. на вільному ринку України пуд пшениці коштував 1 р. 32 к., 1 лютого 1925 г. – 2 р. 55 к., пуд жита – 84 коп. і 1 р. 72 к. відповідно [8, 27]. Українське керівництво намагалося знизити ціни, випустивши на ринок по відносно низьким цінам муку, яка була зібрана в межах 40%-ого примусового вилучення. Однак в силу того, що «мушкетерська інтервенція» через недисциплінованість уповноважених організацій витягнулася на тривале час, особливого впливу на кон'юнктуру ринку вона не мала [5, 6].

В цих умовах в керівних органах країни склалося переконання, що єдиним способом порятунку споживаючих районів від продовольчої катастрофи може бути лібералізація ринку, одним з напрямків якої стало скасування адміністративних обмежень діяльності приватного капіталу. В лютому в Українській ССР скасували примусове вилучення муки на приватних підприємствах [5, 7]. Крім цього робилася ставка на збільшення (по окремим регіонам і продуктам) лімітів закупочних цін для державних і кооперативних заготівельних організацій або їх скасування. Ліміти підвищували по першому вимогам місцевих. Середньомісячні заготівельні ціни АО «Хлібопродукт» на пшеницю на території України збільшилися з 1 р. 15 к. в жовтні 1924 г. до 2 р. 34 к. в лютому 1925 г., на жито – з 57 коп. до 1 р. 40 к. [9, 57].

Хоча в березні постачання споживаючих районів трохи покращилося, попит на хліб тут як і раніше перевищував пропозицію, що викликало подальше зростання оптових і розничних цін. Зупинити ріст хлібних цін могла лише велика реалізація великої кількості зерна. В зв'язі з цим 3 березня 1925 г. ЦТО прийняв рішення в швидкому

порядке дополнительно к уже поступающему хлебу купить еще 10 млн пуд. хлебопродуктов. Первые партии импортной продукции стали поступать на внутренний рынок Украины в конце марта. Всего в СССР до 20 апреля из 19 млн пуд. ввезенного хлеба было израсходовано 15 млн пуд. [7, 83; 5, 7; 10, 40].

Хлебная интервенция значительно улучшила снабжение потребляющих районов и сняла ажиотажный спрос. Однако неопределенность видов на урожай не позволила снизить закупочные цены. Необходимо было во что бы то ни стало создать как можно большие запасы зерна на случай возможного недорода. Единственным эффективным способом заставить крестьян продать оставшееся зерно по-прежнему оставался подъем заготовительных цен. В апреле 1925 г. на территории Украины среднемесячные заготовительные цены АО «Хлебопродукт» на пшеницу составляли 2 р. 86 к., на рожь – 2 р. 4 к., цены вольного рынка на 1 апреля – 3 р. 3 к. и 2 р. 29 к. [8, 27; 9, 57]. И лишь в мае, когда стало ясно, что сбор зерновых в 1925 г. будет не ниже среднего, закупочные цены стабилизировались, а в июне, по мере улучшения видов на урожай, стали снижаться.

Таким образом, советское государство, столкнувшись в 1924 г. с перспективой связанного с неурожаем существенного повышения хлебных цен, сразу же изменило декларированным нэповским принципам и пошло по пути ограничения свободы торговли. Политика устанавливаемых из центра и жестко контролируемых предельных закупочных цен, которые не соответствовали конъюнктуре рынка, спровоцировала в массовом масштабе практику задержки реализации зерна со стороны его производителей. Связанная с подобным поведением крестьянства недозаготовка хлебопродуктов немедленно сказывалась на снабжении потребляющих районов, вызывая там панику и, как следствие этого, бурный рост розничных хлебных цен.

В связи с ухудшением продовольственного положения советское руководство во второй половине кампании вынуждено было вновь пойти на либерализацию рынка. Постоянное повышение закупочных цен явилось эффективным стимулом увеличения предложения зерна со стороны крестьянства и позволило весной 1925 г. снять ажиотажный спрос. Однако повышение цен стало уступкой не всему крестьянству, а только более зажиточной его части. Остро нуждающаяся в деньгах беднота была вынуждена реализовывать свой хлеб осенью по крайне низким ценам, в то время как способные придержать зерно до весны более состоятельные селяне продавали зерно в 2–3 раза дороже. Подводя итоги кампании 1924/25 г., ответственный работник республиканского Наркомата внутренней торговли П. Коломойцев заявил: «Стихия сельскохозяйственного украинского рынка оказалась в общем и в целом сильнее регулирующих сил государства» [5, 1]. Всего в ходе кампании 1924/25 г. в СССР в централизованном порядке закупили 313,6 млн пуд. хлебопродуктов, в Украинской ССР – 67,1 млн пуд., что составляло 96,5 и 55,8% от показателей предыдущего года. Удельный вес Украины в общесоюзных заготовках снизился до 21,4% [1, 4]. Частными торговцами на украинском

рынке было приобретено более 40 млн пуд. зерна [1, 4; 11, 16].

Либерализация рынка была кратковременной. Уже осенью 1925 г. начался очередной тур перехода к директивному ценообразованию и монополизации рынка, который фактически завершился в 1926/27 г. Однако сложившаяся в этом году заготовительная система в 1927/28 г. показала свою несостоятельность. Небольшое снижение производства зерновых в сочетании с ценовым волонтаризмом вызвало острый хлебозаготовительный кризис, политическим последствием которого стал отказ от нэпа.

1. Ежегодник хлебной торговли. – М., 1928. – № 1: 1925/26 и 1926/27 гг.
2. Хлебные цены и хлебный рынок. – М., 1925.
3. Государственный архив Новосибирской области (ГАО). – Ф. Р-659. – Оп. 1. – Д. 313.
4. Кастилянский Е. Хлебные цены Украины в 1924/25 г. / Е. Кастилянский // Хлебный рынок. – 1925. – № 8.
5. Коломойцев П. Хлебная кампания на Украине в 1924/25 годы / П. Коломойцев // Хлебный рынок. – 1925. – № 8.
6. Хлебный рынок. – 1925. – № 1.
7. Российский государственный архив экономики (РГЭ). – Ф. 5240. – Оп. 4. – Д. 23а.
8. Экономический бюллетень Конъюнктурного института. – 1926. – № 11–12.
9. Акционерное общество торговли хлебными и другими сельскохозяйственными продуктами «Хлебопродукт»: стат. отчет за 1924/25 операционный год. – М., 1925.
10. Хлебный рынок. – 1925. – № 9–10.
11. Альтерман А. Хлебооборот Украины в 1924/25 урожайном году и роль в нем частной инициативы / А. Альтерман // Хлебный рынок. – 1925. – № 8.

А.П. Іржавська

ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ НАЦИСТСЬКОГО ФІЗИЧНОГО ТЕРОРУ ПРОТИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено демографічні наслідки політики і практики нацистського фізичного терору проти східних слов'ян у роки Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистський фізичний терор, окупація, східні слов'яни, демографічні наслідки.

The article is dedicated to the problem of the demography consequences of the policy and practice of nazi physical terror against Eastern Slavic during the Second World War.

Key words: Second World War, nazi physical terror, occupation, Eastern Slavic, demography consequences.

Серед актуальних тем дослідження подій Другої світової війни однією із найгостріших є проблема людських втрат. Вивчення даних про людські втрати наштовхувалося на великі труднощі, оскільки певний час частина статистичних матеріалів перебувала під грифом «цілком таємно». У зв'язку з цим історикам та публіцистам доводилося досить часто користуватися вибраними, неповними даними, достовірність яких часто була сумнівною. Це зумовило появу в зарубіжній та вітчизняній історіографії низки наукових праць, що різняться за своїм цифровим та фактичним матеріалом.

Вплив нацистського фізичного терору на демографію східних слов'ян можна вивчати в кількісному аспекті, тобто під кутом зору визначення